

ДУША ВИСТОЯЛА

(до сторіччя професора
Івана Білогуба)

НЕЖИВИЙ О. І.

УДК [929:83:37] Білогуб

ДВАДЦЯТОГО січня цього року виповнюється сто років від дня народження літературознавця й педагога Івана Михайловича Білогуба. Сорок п'ять років його життя поєднано з Луганським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Роки дитинства та юності І. Білогуба пройшли в селі Вознесенському Красноградського району на Харківщині. Хоча село знаходиться в десяти кілометрах від районного центру Красноград, зараз у ньому всього тридцять мешканців. У 1929 р. І. Білогуб закінчив Красноградську трудову школу, а після кількох місяців праці на заводі «Серп і молот» м. Харкова навчався на курсах робітничої молоді про Харківському інституті педпрофосвіти. З 1930 р. – він студент філологічного факультету цього інституту, який з 1933 р. реорганізований в Харківський університет, тобто повернуто статус одному з найстаріших університетів України. Отож літературно-мистецькі ідеали, інтерес до наукових досліджень формувалися в І. Білогуба ще під час навчання в університеті, який він закінчив у 1934 р. Підтвердженням сказаного є його спогади «Некролог», вперше опубліковані в 1988 р. З великим бажанням розпочав навчання у вищій сільській юнак. У спогадах наголошено, що тоді в університеті витали імена його колишніх випускників – видатних учених О. Потебні, І. Срезневського, М. Сумцова. Студенти із захопленням слухали лекції улюблених викладачів: О. Білецького, Л. Булаховського, О. Розенберга. Також молодь виявляла інтерес до бурхливого літературно-мистецького життя в тодішньому столичному місті, зустрічалися з письменниками М. Кулішем, Л. Первомайським, П. Панчем, В. Сосюрою. А ще І. Білогуб готував для радіомовлення анотації нових літературних творів письменників Харкова.

А в театрі «Березіль» ішли улюблені вистави режисера Л. Курбаса: «Гайдамаки»

Т. Шевченка, «Маклена Граса» М. Куліша: «Були ще й інші зв'язки з «Березилем» через журнал «Масовий театр», у

якому заступник редактора Л. Болобан організував рецензентську групу з молодих театрознавців... Кожному гуртківцю було доручено вивчити роботу (життя і творчість) одного артиста й написати статтю типу літературного портрета. Мені дуже хотілося про А. Бучму або Крушельницького, та не пощастило, випало це зробити про Гірняка. Бував у театрі, зустрічався з артистом, намагався збагнути систему Л. Курбаса, його вимоги до акторів, про єдність ритму і часу та інших не зовсім зрозумілих мені понять. Та не несподівано десь за місяць до ювілею нам було сказано: відмінюється. Леся Курбаса усунено від роботи. Які тому причини, нам було невідомо. Просто довелося замовкнути. «Березіль» утратив не тільки свого керівника, але й своє ім'я й свою вагу в театральному житті республіки і за її межами» [4, с. 26].

Ще навчаючись в університеті, І. Білогуб працював учителем у СШ № 40 м. Харкова, а 1936 р. – молодшим науковим співробітником Галереї картин Тараса Шевченка та на кафедрі літератури в Харківському бібліотечному інституті спочатку асистентом із зарубіжної літератури в професора О. Розенберга, потім – викладачем української літератури. Розпочинає він і літературознавчі дослідження, зокрема з історії створення пам'ятника Т. Шевченкові в Харкові. На жаль, ця перша науково-дослідницька робота й стала приводом до несправедливого арешту. На пропозицію директора Галереї картин дописати його в співавтори вже підготовленої праці молодий науковець відповів рішучою незгодою. Як на-

слідок, з'явився наклепницький сигнал і 29 квітня 1937 р. І. Білогуба заарештовано.

У спогадах «Некролог» про це читаємо: «... Мене привезли до слідчого у неділю. Видно, робочих днів не вистачало. Перед тим була значна перерва у нічних зустрічах і поїздках у «чорному вороні». Тож встиг чимало передумати про тіні, які накривали й мене. Професор Я. Блудов, ректор Харківського університету, був запроторений за рішенням так званого «особого совещання» на Печору. Його сестра Люба була моєю дружиною. Так що я родич «ворога народу». А цього вже достатньо для криміналу. Про Я. Блудова і ще одного чи двох філософів з'явилася напередодні його арешту в якійсь із республіканських газет стаття з нападками. Вона стала своєрідним сигналом. Блудов був відсторонений від ректорства.

Після публікації ми з Любою пішли до Якова Семеновича в його нову, тільки-но отриману квартиру. Великі кімнати були не обжиті і взагалі мали б вигляд пустки, якби не стіл і ліжка.

Господар був приголомшений усім, що трапилось. І наші розради не змінили настрою Якова Семеновича. Він, будучи вхожим до ЦК Компартії України, розумів обстановку глибше за нас, молодих, і багато в чому наївних. Знав близько і М. Скрипника, який застрелив-

ся. Знав і багато іншого, тож відчував себе приреченим» [4, с. 35].

Під час обшуку на квартирі І. Білогуба як «компрогат» була забрана книга – бібліографічний довідник «Десять років української літератури. 1917 – 1927» (Харків, 1928) за редакцією Сергія Пилипенка та вісімнадцять примірників журналу «Ілюстрована Україна» (Львів, 1913). Постановою слідчого від 12 липня 1937 р. ці видання кваліфіковано як «контрреволюційна націоналістическая література», тому й вирішено, «что данная литература имеет существенное значение для дела, приобщить к делу по обвинению Белогуба Ивана Михайловича» [3, с. 9]. Розуміючи всю абсурдність цього звинувачення, адже і довідник цей, і журнали були доступні читачам бібліотек, наступний документ у «делі», датований тим же числом, – «акт уничтожения контрреволюционной националистической литературы». Ворожий характер літератури визначався тоді дуже швидко: редактор книжки, письменник С. Пилипенко вже був репресований, а журнал «Ілюстрована Україна» видавався за кордоном, тобто у Львові, до того ж видавець – товариство «Просвіта».

Спецколегія Харківського обласного суду від 7 вересня 1937 р., засудивши І. Білогуба до чотирьох років позбавлення волі, одним із звинувачень визначила зберігання контррево-

люційної націоналістичної літератури, а також те, що в розмовах з директором Галереї картин і його заступником обвинувачений висловлювався проти заходів Радянської влади щодо мистецтва, а в 1935 р. у розмові з колишнім однокурсником вихваляв контрреволюціонерів Курбаса і Гиряка (тобто режисера Л. Курбаса й актора Й. Гірняка – прим. О. Н.) та слухав антирадянський анекдот, що той розповів.

Боляче переживав І. Білогуб несправедливий і жорстокий вирок, але все ще сподівався на відновлення правди. Тому й пише 14 жовтня касаційну скаргу на адресу Верховного суду республіки, з відчаєм наголошуючи, що він не злочинець, має тільки 24 роки й просить не забирати із життя найбільш дорогі й інтенсивні для праці роки. Однак і Верховний суд вирок залишив без змін. Пізньої осені 1937 р. потяг із засудженими прибув на станцію Тайга. Почалася робота на лісоповалі, про що І. Білогуб пізніше згадував: «Перебування в таборі на станції Тайга, можна сказати, було щасливим періодом в моєму ув'язненні. Драматичні етапи були ще далеко попереду. Я про них не думав і не гадав. Навпаки, з перших днів після прибуття в Тайгу наполегливо добивався правди, справедливості. Звертався у всі прокурорські, судові інстанції з заявами, вимогами, проханнями розглянути справу, встановити істину, звільнити як несправедливо ув'язненого.

Я сказав «прохання». Ні, це слово не відбиває духу моїх звернень до бюрократів закону. Поряд з заявами, написаними у формі юридичних послань, я писав і без дипломатії. Десять до десятка чи й більше заяв починалися: «Бандити спецколегії Харківського обласного суду вчинили розбійницький злочин...». І далі скрупульозно розповідав, доводив, обґрунтовував свою правоту. Даремно! Іноді одержував відповідь: «Відмовити». Іноді: «Немає підстав для перегляду справи». А то й нічого не одержував. Терпіння і надія добитися правди законним шляхом вичерпувалися» [4, с. 43].

У червні 1938 р. І. Білогуб переведений до табору неподалік селища Воєжаль «Усть-вимлагу» в Комі АРСР. Тоді й зважився І. Білогуб на втечу. Здавалось би, безглуздий вчинок доведеного до відчаю в'язня, однак пояснення впійманого втікача було логічно ясным і коротким: протест проти несправедливого вироку. Табірний суд із трьох чоловік додав ще три роки, кваліфікувавши втечу як на-

магання продовжити контрреволюційну діяльність в Україні. У кінці 1938 р. знову втеча, а через два дні пояснення слідчому: втікач, поки не вб'єте. Знову швидкий суд і додані ще три роки...

Термін несправедливого ув'язнення закінчився в 1946 р., бо строк зменшили на один рік. «Той рік, якби його не скоротили, я б не витримав. Ніякої розради вже не було, навіть в середовищі духовно близьких людей. Тисла неволя» [Там само, с. 57], – пізніше згадував І. Білогуб. Однак, приїхавши в рідне село, недавній «зек» зустрів неприязне, навіть вороже ставлення влади, а тому змушений був знову повернутися в Ухту, уже вільнонайманим у науково-дослідній польовій партії «Нафтогазорозвідка».

У кінці 1946 р. І. Білогуб приїхав до Ворошиловграда й через деякий час став працювати лектором обласного лекційного бюро. Скориставшись порадою досвідченого юриста, у документах не зазначав про судимість. Відтоді, як і всі працівники, І. Білогуб заповнював службову анкету й писав, що в 1934 р. закінчив Харківський державний університет, потім викладав українську літературу в Харківському бібліотечному інституті, а з 1942 р. працював у «Нафтогазорозвідці» в Москві, адже там знаходилася головна контора. Такий дивний запис дублювався багато разів. І лише наприкінці вісімдесятих І. Білогуб в автобіографії напише, що 29 квітня 1937 р. був репресований, перебував у Сибірському таборі (станція Тайга), а з 1938 р. по 1946 р. включно – в Усть-Вимському таборі в Комі АРСР.

Приїзд І. Білогуба до Ворошиловграда був зумовлений тим, що тут, у педагогічному інституті, ще з 1939 р. працював його старший брат – Лука Михайлович Білогуб. Випускник географічного факультету Харківського державного університету, він після захисту кандидатської дисертації став завідувати кафедрою географії, у роки війни – командир вогневого взводу, нагороджений бойовими орденами й медалями. Кафедрою географії Л. Білогуб завідував до 1964 р, став відомим вченим, автором статей до енциклопедій, монографії «Луганська область», навчальних посібників. Помер у 1967 р..

У 1949 р. І. Білогуб на пропозицію завідувача кафедри української літератури Г. Гончарука став працювати старшим викладачем кафедри, читаючи навчальні курси з методи-

ки викладання української літератури та історії української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тоді ж опублікував у обласній газеті статтю «Трудівники Донбасу в сучасній літературі». Далі – вимушена мовчанка до 1956 р., адже тільки після певного послаблення тоталітарного режиму почали з'являтися друком наукові й науково-популярні статті І. Білогуба. І хоча більшість публікацій тих років характеризувалась ідеологічною бездоганністю й стосувалася атеїзму в українській літературі та атеїстичного виховання, однак і це не завжди допомагало, оскільки кандидатську дисертацію зміг захистити лише 1967 р., на п'ятдесят четвертому році життя, оскільки тільки 1965 р. Верховний суд УРСР офіційно реабілітував його за відсутністю складу злочину.

З 1971 р. І. Білогуб майже двадцять років завідував кафедрою української літератури (обраний за конкурсом у 1973 р.) Луганського державного педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, виховуючи любов до красного письменства, професії вчителя-словесника. У 1980 р. він отримав вчене звання професора і був ним до кінця життя – 22 серпня 1994 р.

Як науковець Іван Білогуб став відомим переважно завдяки літературно-краєзнавчим дослідженням. Зокрема, ще в 1963 р. у журналі «Донбас» він публікує статтю з промовистою назвою «А традиції є», у якій обґрунтовує тезу, що першопочатком літературної історії нашого краю є «Слово о полку Ігоревім». Відтоді з'являються дослідження про літературну організацію «Забой», рецензії на книги письменників-земляків, статті до ювілейних дат українських письменників. Так, 3 квітня 1968 р. в обласній газеті «Луганська правда» з'являється стаття до п'ятдесятиліття О. Гончара, де І. Білогуб, на противагу тодішній огульній критиці, дає високу оцінку романові «Собор», зазначаючи, що талановитий письменник гостро виступає проти вбивць краси – браконьєрів матеріального й духовного життя народу, рідної землі, до того ж, характери літературних героїв розкриваються через ставлення до історії, багатовікової культури, героїчного минулого.

Особливо вболівав Іван Михайлович за долю української літератури на Луганщині. Нетерпимим був до тих, хто намагався обґрунтувати існування особливої «культури Донбасу». Так само рішуче виступав проти наслідків тоталітарної системи під партійним

керівництвом, намагання «...позбавити народ його історичної пам'яті і культури, досвіду, умінь, знань і навичок поколінь, його історичного досвіду, довести до духовного спустошення...» [6, с. 4].

Уже наприкінці життя І. М. Білогуб зміг по-новому осмислити свої краєзнавчі студії в книжці «Літературно-краєзнавча Луганщина» (перша частина видана в 1993 р., а друга – уже після смерті автора, у 1994 р., завдяки зусиллям літературознавця Ю. Єненка). У цій праці науковець обґрунтовує ряд важливих теоретичних положень. По-перше, літературно-краєзнавство містить цілий комплекс джерел історико-етнічного, художньо-естетичного, морально-етичного змісту і є важливим засобом у формуванні духовної культури. По-друге, літературно-мистецьке життя Луганщини, починаючи від пам'ятки періоду Київської Русі-України «Слова о полку Ігоревім», є складником української національної культури й має глибокі традиції, які не переривалися, хоча й потерпали від національного державного гноблення, особливо в ХІХ ст. та до недавніх часів ХХ ст.

Водночас, І. Білогуб глибоко досліджує життя і творчість російських письменників О. Кольцова, А. Чехова, В. Гаршина, які у свій час перебували на Луганщині, наголошує на конкретних прикладах їхньої любові й поваги до українського народу. Так, на відміну від більшості вчених, які декларували вплив тільки російської літератури на українську, він вдається до яскравих фактів, які ілюструють значення української культури в літературній та лінгвістичній спадщині Володимира Даля, і в передмові до книги Ю. Єненка «Слово про Козака Луганського» зазначає: «В. Даль літературною, науково-лінгвістичною і громадською діяльністю був справжнім братом і другом українського народу, яким він не був по відношенню до російського самодержавства з його гнобительською політикою» [7; 8].

Ще один аспект літературних інтересів І. Білогуба – творчість лауреатів Національної премії України імені Тараса Шевченка письменників І. Світличного, М. Руденка, В. Голубородька, а також колишніх репресованих – Ю. Сліпка, І. Савича, чия творча доля завжди поєдналася з Луганщиною.

Залишався в нього й інтерес до мистецтвознавства, який був реалізований у дослідженнях про скульпторів і художників Луган-

щини. Серед найбільш вдалих – передмова до альбому «Василь Федченко» (К. – Мистецтво. – 1974).

Його ж мемуари «Некролог» тяжіють до художньо-документальної прози, а їхнє власне літературне спрямування досягається за допомогою майстерно виписаних діалогів, портретів, авторських характеристик та узагальнень. Життя І. Білогуба теж, зрештою, є типовим для українського інтелігента того часу, бо така жорстока доля спіткала в 30-ті рр. сотні тисяч людей. Нелюдськими зусиллями тиранія хотіла знищити творчу особистість, перетворити її на раба. Однак український характер уже вкотре виявив і гідність, і стійкість: «Тебе не пускали в життя, викидали за борт по закону цурання чи страху. У такому становищі були всі підстави не вистояти. Були всі умови зненавидіти світ. Втратити віру в нього, загубити генетичні зв'язки з народом, з рідною землею, стати безбатченком. Тому, що не звироднів, завдячую родині, батькові, матері – простим неграмотним людям, своїй школі й університетові. Людям, які своєю поведінкою утверджували поняття людської честі, порядності, вірності народові, Батьківщині.

Тож мій некролог – це слово й про тих, хто вже не розкаже правди своїм нащадкам, не вимовить слово захисту на свою честь, про свою людську гідність, про сій духовний світ, про незалежність мислення, патріотизм.

Хай повернуті з небуття імена і образи людей допоможуть нині суцям і прийдешнім зненавидіти звірине обличчя всілякої тиранії, виробити громадянську непримиренність і нескореність перед нею» [4, с. 65 – 66].

Так, І. Білогуб не тільки вижив, але й встиг затаврувати злочини тоталітаризму проти людяності. До речі, його спогади колишнього в'язня «советських» концтаборів, опубліковано одними з перших в Україні в обласній молодіжній газеті «Молодогвардієць» у 1988 р. А наступного року друкувалися й на сторінках журналу «Донбас» (1989, № 6) як художньо-документальна повість «Тіні на снігу».

До сімдесятиріччя з дня народження Івана Михайловича Білогуба, тобто 1983 р., в обласній газеті «Прапор перемоги» мною опубліковано статтю «Спасибі, вчителю», де, зокрема, зазначається, що нашого улюбленого педагога характеризують відданість улюбленій справі, працьовитість, доброзичливість у сто-

сунках зі студентами. Потім з'явилися статті «Уроки Івана Білогуба» (1995), «Уроки І. Білогуба продовжуються» (1996), «Іван Білогуб – душа вистояла» (2000), «Іван Михайлович Білогуб – випускник Харківського університету» (1999), а, що найголовніше, підготовлено до друку книжку його спогадів «Некролог». У музеї університету знаходиться тепер скульптурний портрет І. Білогуба «Реабілітований», автор якого – заслужений діяч мистецтв України М. Щербаков.

Одне із занять із літератури рідного краю в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка має назву «Творча спадщина Івана Білогуба». Особливо актуальними для вивчення залишаються його літературно-краєзнавчі дослідження, домінантою яких є вболівання за долю національної української культури на Луганщині, її майбутнє.

Література

1. **Архів** ЛНУ імені Тараса Шевченка. Особова справа І. М. Білогуба.
2. **Архів** ЛНУ імені Тараса Шевченка. Особова справа Л. М. Білогуба.
3. **Архів** Управління СБУ в Харківській області, кримінальна справа Білогуба І. М. 12 612 Кримінальна справа Білогуба І. М., 158 арк.
4. **Білогуб І.** Некролог: [спогади] / Іван Михайлович Білогуб / упоряд., передм. О. І. Неживого. – Луганськ: Шлях, 2000. – 72 с.
5. **Білогуб І.** А традиції є! / І. М. Білогуб // Донбас. – 1963. – № 1. – С. 126 – 131.
6. **Білогуб І. М.** Літературно-краєзнавча Луганщина. / І. М. Білогуб. – Луганськ, 1993. – Ч. 1. – 68 с.
7. **Білогуб І. М.** Дар душі і серця / І. М. Білогуб // Єненко Ю. Слово про Козака Луганського. – Луганськ: Світлиця, 1994. – С. 5 – 8.
8. **Білогуб І.** Поема про майстра української сцени / І. Білогуб // Прапор перемоги. – 1962. – 27 січня.
9. **Білогуб І.** Олесю Гончару – 50 лет / І. Білогуб // Луганская правда. – 1968. – 3 апреля.
10. **Білогуб І.** Постати проти бездуховності / І. Білогуб // Молодогвардієць. – 1989. – 15 серпня.
11. **Білогуб І.** Відлуння каторжних літ / І. Білогуб // Молодогвардієць. – 1989. – 12 грудня.

* * *

Неживий О. І. Душа вистояла (до століття професора Івана Білогуба)

У статті розглянуто життєвий і творчий шлях професора Івана Михайловича Білогуба, якому 20 січня 2013 р. виповнилося сто років від дня народження. У 1934 р., закінчивши Харківський державний університет, – учитель середньої школи № 40 м. Харкова, з 1936 р. – викладач української літератури Харківського бібліотечного інституту й за сумісництвом молодший науковий працівник Галереї картин Т. Г. Шевченка в м. Харкові. 29 квітня 1937 р. репресований і до жовтня 1946 р. був ув'язнений. З 1949 р. по липень 1994 р. працював у Луганському державному педагогічному інституті імені Тараса Шевченка на кафедрі української літератури, з 1971 р. по 1990 р. – завідувач кафедри. Професор І. Білогуб найбільш плідно досліджував історію літературно-мистецької Луганщини. Одне із занять із літератури рідного краю в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка називається «Творча спадщина Івана Білогуба».

Ключові слова: літературознавець Іван Білогуб, життєвий і творчий шлях, література рідного краю, літературне краєзнавство, мемуари.

Неживой А. И. Душа выстояла (к столетию профессора Ивана Белогуба)

В статье рассматривается жизненный и творческий путь профессора Ивана Михайловича Белогуба, которому 20 января 1913 г. исполнилось сто лет со дня рождения. В 1934 г., после окончания Харьковского государственного университета, – учитель средней школы № 40 г. Харькова, с 1936 г. – преподаватель украинской литературы Харьковского библиотечного института и по совместительству младший научный сотрудник Галереи картин Т. Г. Шевченко в г. Харькове. 29 апреля 1937 г. был репрессирован и до октября 1946 г. находился в заключении. С 1949 г. по июль 1994 г. работал в Луганском государственном педагогическом институте имени Тараса Шевченко на кафедре украинской литературы, с 1971 г. по 1990 г. – заведующий кафедрой. Профессор И. Белогуб наиболее плодотворно исследовал историю литературной Луганщины. Одно из занятий по литературе родного края в Луганском университете име-

ни Тараса Шевченко называется «Творческое наследие Ивана Белогуба».

Ключевые слова: литературовед Иван Белогуб, жизненный и творческий путь, литература родного края, литературное краеведение, мемуары.

Nezhyyi O. I. Resilient Soul (dedicated to the 100th Anniversary of Professor Ivan Bilohub)

The article is dedicated to Ivan Mikhailovych Bilohub's life and career as a professor who would be celebrating his 100th anniversary this year. Upon graduation from Kharkiv State University in 1934 with a major in Primary Education, he worked as a teacher of the secondary school No. 40 in Kharkiv and, since 1936, he started his career as a Ukrainian literature professor at Kharkiv Library Institute and as a junior research fellow at Taras Shevchenko Art Gallery. On April 29, 1937, he was persecuted for political reasons and sent to prison until October of 1946. He was rehabilitated on November 28, 1964 by the Supreme Court of the USSR due to the absence of the event of a crime. He, then, worked in Luhansk Taras Shevchenko State Pedagogical Institute at the Department of Ukrainian Literature from 1949 until July 1994 and, since 1971 until 1990, was the Chair of the Department. His research interests were focused on the history of the literary and artistic aspects of Luhansk area, leading to the initiation of a new academic course devoted to the study of regional literature as a part of the curriculum. He is the author of more than 70 scientific and semi-popular publications, 100 contributions and reviews in the periodicals. Prominent among them are *Vohnem Promteya (With the Fire of Prometheus, 1960)*, *Vasyl' Fedchenko (1974)*, *Bibliografichna karta pys'mennyka na urokakh ukrains'koyi literatury (Writer's Bibliography Map in the Study of Ukrainian Literature, 1983)*, *Literaturno-krayeznavcha Luhanshchyna (Literary and Regional Studies in Luhansk Region: part 1 – 1993, part 2 – 1994)*. A book of memoir *Nekrolog (Obituary)* was published in 2000. One of the Regional Literature classes in Luhansk Taras Shevchenko National University is called *Ivan Bilohub's Artistic Heritage*.

Key words: Ivan Bilohub as a theorist of literature, life and career, regional literature, literary regional ethnography, memoirs.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2012 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.